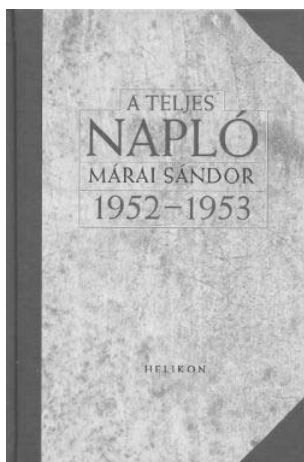

Mindenkire vár egy Újvilág

MÁRAI SÁNDOR: A TELJES NAPLÓ 1952–1953

Helikon Kiadó
Budapest, 2009
450 oldal, 4990 Ft

„Végre is, a hajók vissza is jönnek. Távolság nincs többé. Amerikába az egész világra érvényes papirokkal jutok be. Ha módom lesz rá, az élet hátralévő részében csavarogni akarok Amerika és Európa, Amerika és a világ többi tája között. S Lolának és Jánosnak csak így tudok egyféle biztonságot adni, ebben az élethelyzetben, amiben most élünk” – olvasható Márai Sándor *A teljes napló 1952–1953* című kötetének elején. Az író életében az '52-es esztendő döntő fordulatot hozott: családjával együtt kivándorolt az Egyesült Államokba. Az életrajzát ismerők tudják, hogy 1948-ban hagyta el az író Magyarországot, mert szabadság hiányában elképzelhetetlennek tartotta az itthoni alkotómunkát. Rövid svájci tartózkodás után Olaszországban, a Nápoly melletti Posillipóban élt, és innen váltott – korántsem képletesen – hajójegyet New Yorkba.

Élete nem úgy alakult, ahogy a fenti naplóbejegyzésben szerepel. Igaz, visszajött Európába, de az 1967-es újbóli itáliai letelepedés, majd az 1980-as újbóli amerikai kivándorlás (ezúttal már San Diegóba) bizonyára valami egészen más, mint a két kontinens között korábban elképzelt csavargás. A New Yorkba megérkező Márait a város Velencére emlékezteti, azzal a megjegyzéssel: „De ez egy másik Velence; nem a settecento, hanem az atomkor Velencéje.” Nem okozhat meglepetést, ha a négy-száznál is több oldalt tartalmazó műből jól kiolvasható az Újvilágban magát idegennek érző művészember alapérzése. Az európai polgárság és polgár ethoszát építő és ápoló Márai esetében éppen ennek az ellenkezője keltene feltűnést. Ám az élet néha bonyolultabb, mint az elméletek. „Mintha már sokszor jártam volna itt. Mintha – megdöbbenően írom le – itthon lennék” – írja le rövid, kéthónapos New York-i tartózkodás után.

Aligha lehet egységes elveket megfogalmazni a naplók kapcsán. Magából a műfajból még az sem következik, hogy a külső vagy a belső történések leírása kap nagyobb teret ebben a prózaformában. Márai esetében közelebb járunk az igazsághoz, ha az utóbbiak rögzítésének túlsúlyát jegyezzük fel. Többször és hosszabban ír irodalmi terveiről. Az Olaszországból magával hozott regényötlet, a San Gennaro vérenek át- és újrajrása legalább annyira az író töprengéseinek a középpontjában áll, mint az Egy polgár vallomásai negyedik részének tervezett papírra vetése. Márai egyik főművének tekinthető önéletrajzírása számtalan eddig meg nem válaszolt kérdéssel szembesít. Még Magyarországon jelent meg az első kötet 1934-ben, a második egy évvel később. Már az emigráció idejére esik a har-

madik kötet elkészülte, amiről 1949-es naplójában azt jegyezte fel, hogy három hónap alatt írta meg, ám a kötet csak 1972-ben (!) jelent meg *Föld, föld!..* címmel. Az alkotói szándék erőteljes változásáról árulkodik a kötet cím megváltoztatása, valamint a huszonhárom évvel későbbi megjelenés. A vallomások negyedik kötetéről egyelőre csupán sejtjük, mint tudjuk, hogy nem készült el. Az írói hagyaték két részletben érkezett haza (1997-ben és 2005-ben), és bár ebből Szabadulás címmel előkerült egy addig ismeretlen és befejezetlen regény (ezt 2000-ben kiadták), arra utaló közlés még nem látott napvilágot, hogy ráakadtak volna az 1952–53-as Naplóban említett kötetre. Az önreflexivitás erőteljes igényével találkozhatunk több bejegyzés során. „Befejeztem 1945–1952-es naplóim olvasását és jegyzetelését. Nagyon sokban tévedtem, fájdalmasan nincs igazam sok mindenben, amit emberekről, így anyámról, aztán a magyar társadalomról itt és ott feljegyeztem, de az 'egész'-ben, azt hiszem, nem tévedtem: így kellett élnem, nem tehettem másképp. És nem kérem felmentésemet.”

Az alkotáshoz kapcsolódó kételyek állandóan visszatérnek Márai gondolatmenetében. Nem csupán az Olaszországgal elveszített otthonosság érzése kínozza, noha ennek sem lebecsülendő a szerepe. Idekapcsolódva jellemző adalék, hogy az Egyesült Államokból honvágyat Itália iránt érez, e vonatkozásban Magyarországnak már semmilyen referenciája sincs. Tudatos alkotótól elvárható aprólékossággal veszi számba – fogyatkozó – irodalmi terveit, és ugyanekkor olyan mélységű művészi válsággal küzd, hogy még azt a kérdést is felteszi magának: „tudok-e még magyarul?” E kétely túlságosan azonban hitvallásszerűen fogalmazza meg: „Minden sorban, amit leírok, önmagamot keresni. Ez a feladat.” Ez a gesztus érthető. Márai pályájának egyik fordulópontját minden bizonnyal az 1943-as év jelentette. A háború miatt fokozódó cenzúra miatt felhagyott az újságírással, és ugyanebben az évben kezdett neki a naplóiírásnak. Ebben a tényben a publikálási lehetőségeitől megfosztott író adekvát válaszát kell látnunk, amihez két kiegészítést fűzhetünk. Újságírói teljesítménye Kosztolányiéval említhető egy lapon, így jobban érthető, hogy a megjelenési lehetőségek szertefoszlása mennyire fájdalmasan érintette Márait. A második következtetés egészen kézenfekvő. Olyan megszólalási lehetőséget talált meg a naplóformában, ami valamelyest kárpótolta a napilapok nyújtotta, de elvesztett publikálási lehetőséget. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy 1989-ben bekövetkezett haláláig írta naplóit, ilyen módon közel fél évszázadon át szinte napi rendszerességgel rögzítette megfigyeléseit és gondolatait. Kis túlzással az emigráció műfajának is nevezhetjük Márai esetében a naplót, ami egy olvasóközönségtől megfosztott, ugyanakkor állandó világ- és önértelmezési vágytól hajtott író esetében egyfajta „belső nyilvánoságként” is szolgálhatott.

Az otthonosság-otthonatlanság érzését Márai esetében nem nevezhetjük ambivalensnek az 1952–53-as Napló tükrében. Döntően olyan feljegyzéseket találhatunk a kötetben, amelyek a szinte teljes idegenség érzését fogalmazzák meg. New Yorkot felfoghatatlan nagyságú városnak látja, olyan urbanitásnak, aminek vajmi kevés köze van az öreg kontinens metropoliszaihoz. Ennek a városnak nem csak a klímája, de az itt letelepedett magyarsága is elviselhetetlen. Mindkettő ellen lehet védekezni: légkondicionálóval és magánnyal. Ami azonban ennél sokkal lényegesebb, hogy Márai más értelemben is birkózik az otthonatlanság-érzéssel. Attól fél, hogy nem tud írni itt. Életművének visszatérő témája – erre nem egy utalást találunk a legutóbbi Naplóban is –, hogy az alkotáshoz légkör, kultúra, közön-

ség, anyanyelv szükséges. New Yorkban mindezeket nem keresheti. Az emigráns alkotói lét másik nagy kérdése az ő esetében, hogy lehetséges-e az asztalfióknak írni. „Nem könyvíró, de néha már azt hiszem, lehet. Ez rangkérdés. S aztán pedagógiai kérdés, mint minden a világon” – adja meg a jellegzetesen márais választ.

Az Egyesült Államokban érkezve tudatosan számot vet írói lehetőségeivel. Ugyanez a kérdés foglalkoztatta 1945 és 1948 között még idehaza, amikor a lappangó diktatúra keretei között kellett tapasztalnia, hogy egyre keskenyebb (végül semmilyen) folyosók vezetnek az olvasókhoz. Amikor külföldre távozott, nem csak azt mérte fel, hogy az emigránsokat nem várják sehol, hogy ebben a státuszában az ember csak megtűrt lehet, hanem azzal is, hogy kiszakad abból a kultúrkörből, ami író és olvasó egymásra utaltságára épül. Márai kétféle választ ad erre az alaphelyzetre. Az első magától értetődő: fájdalmas búcsú egy írószereptől, amivel korábban teljes mértékben azonosulni tudott. Létezik azonban egy ettől eltérő válasz is, ami abba az irányba mutat, hogy a megváltozott helyzetben újfajta alkotói státusz elérését fogalmazta meg célként. Erről így ír: „Most valami nagyon izgalmas, érdekes, fájdalmas, szorongó, titokzatos és érthetetlen foglalkozás vár még reám, életem hátralévő idejében: írni fogok. Valahogy úgy, ahogy soha nem írtam, de közben örökké tudtam; így kellene írni.”

A *Teljes Napló 1952–1953*-ban nem bontja ki, nem részletezi, miben is állna ez a megváltozott írói szerep, de okkal következtetünk arra, hogy attól a fajta írói énjétől való erőteljes távolodás szándékát kell ebben látnunk, ami az 1940-es évek elején jellemezte. Vagyis attól a modoros, regénypoétikailag önisméltó vonulattól, amit olyan kötetek fémjelznek, mint az *Eszter hagyatéka*, *Az igazi*, *A gyertyák csonkig égnek* és a *Sirály*.

Az alkotói számvetés részben egzisztenciális indíttatású. A kötetei megjelentetéséből élő író számára a külföldi lét az anyagi lehetőségek drasztikus beszűkülését is jelentette. Művei idegen nyelvű kiadásából próbál családjával megélni, és ennek kapcsán érdemes emlékeztetni arra, hogy az író halála utáni nyugat-európai felfedezése és sikere előtt is szép számmal jelentek meg Márai-regények Németországban, Spanyolországban, Olaszországban. Igaz, alacsony példányszámban, visszhangtalanul és a siker legcsekélyebb jele nélkül. Bár aligha irodalmi vonatkozású, mégis idetartozik, hogy 1951-től, azaz indulásától fogva munkatársa a Szabad Európa Rádióknak, ami biztos és tisztességes havi jövedelmet jelentett számára. Naplójában többször számolt be a rádiófelvételek készítéséről, valamint az alkalmazását megelőző személyes tárgyalásokról.

Feltűnően visszafogottan reagál a Napló Sztálin 1953-ban bekövetkezett halálára, erről mindössze az alábbi található: „SZ. M. A. (Szegedy-Maszák Aladár – a szerz. megjegyzi.) azt mondja, Sztálin halála pontosan úgy elindíthat bomlási folyamatokat a Szovjetunióban, mint ahogy Ferenc József halála megindította a Monarchia felbomlását. De az ilyen analógiák nem biztatóak.” Kortársként bizonyára úgy látta: a diktátor halála alig változtat valamit a szovjet parancsuralmi rendszeren. A történetírásban ugyanakkor közmegegyezés övezi azt a vélekedést, hogy „Sztálin nélkül nincs sztálinizmus”, ám ez keveset változtat azon a tényen, hogy a pillanatnyi hatalmi vákuumon túljutva a Hruscsov-féle orosz birodalom lényegét tekintve nem sokban különbözött a pártfőtitkár elődétől. Szintén kevés figyelmet szentel az 1953-as berlini munkásfelkelésre. Minden magyarzó szöveg nélkül

pusztán ennyi olvasható az eseményről: „Berlinben munkáslázadás. Koreában az öreg álamfő szabadon engedte az észak-koreai hadifoglyokat.” A tőmondat önmagában még magyarázható volna, ám az kevésbé, hogy egy jelentőségét tekintve a berlinivel össze sem mérhető politikai esemény képezi a naplórészlet második felét. A Napló fennmaradó részében nem foglalkozik a kelet-német munkások megmozdulásával.

Kasszandrai képessége más vonatkozásban bámulatos: „(...) egy pillanatra sem szűnt az a meggyőződés, hogy a butaság, kegyetlenség és embertelenség szovjet rendszere egy napon belülről, önmagában elrohad.” Igaz, ehhez a megírás idejétől számolva harminchat évet kellett várni – történelmi léptekkel számolva ez bagatell – és az összeomlás bekövetkezett. Ugyancsak az élelétésnél többet, váteszi képességeket sejtet egy magyar vonatkozású megállapítása: „A kövér dantonos Rákosi helyébe a sovány, robespierrre-es Gerőt ültették. Amiben bízni kell, hogy a nyugati emberek, így a magyarság, egy napon belülről, a kétségbeesés türelmetlen erejével lerázza ezeket a tetveket.” Három rövid esztendő múltán, október 23-án ez megtörtént.

Tartja a kapcsolatot az itthon maradt édesanyjával, rendszeresen beszámol olvasmányairól. Arany János mindennapi szellemi, és tegyük hozzá: nyelvi kenyere Márainak, aki a hazát korántsem patetikus értelemben, az anyanyelvvvel azonosítja. Figyelemmel kíséri az irodalmi élet történéseit. Ligeti népszínműnek nevezi Arthur Miller akkor frissen megjelent drámáját, *Az ügynök halálát*. Mélyen felháborodik Churchill 1953-as irodalmi kitüntetésén. „A Nobel-díj mint világirodalmi értékelés ezzel az adományozással elvesztette minden eddigi (...) hitelét. (...). De irodalomból a Nobel-asztaltársaság megbukott” – fogalmazott, érzékelhetően dühösen.

Emberi, alkotói, írói ambícióját egyetlen kérdésbe fogalmazza bele az 1952–1953-as Napló tanúsága szerint. Szeretné, ha a *Garrenek műve* című regénytrilógiája még életében megjelenne valamelyik világnyelven. A kérdés nem teljesült – mindmáig.

Bod Péter